

Ми бачимо: наступ на демократію у сфері релігійного життя почався, ігнорується конституційний принцип свободи і рівності віросповідань: маятник ДЦВ хитнувся в бік їх дестабілізації. Якщо не вжити сьогодні термінових заходів по відновленню партнерських відносин держави з Церквою, напрацьований соціальний і політичний капітал буде втрачено.

Юрій Решетніков,
кандидат філософських наук,
м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Подано огляд актуальних питань розвитку державно-церковних відносин в Україні, вирішення яких, на думку автора, впливатиме як на динаміку подальшої гармонізації цих відносин, так і на забезпечення міжконфесійного порозуміння.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій, міжконфесійні взаємини.

Становлення релігійно-церковного комплексу держави, подальша гармонізація та розвиток державно-конфесійних відносин утверджують відновлення духовних цінностей, употужнення потенціалу Церкви в стратегії національного розвитку. Українська держава, послідовно дотримуючись загальноновизнаних та зафіксованих вітчизняним законодавством принципів відокремлення Церкви від держави та невтручання у внутрішні справи релігійних організацій, всіляко сприяє налагодженню та поглибленню міжконфесійного порозуміння, опрацюванню ефективних механізмів співпраці держави і Церкви в гуманітарній сфері. Результатом такого співробітництва стало зміцнення суспільного порозуміння, подолання міжрелігійних протистоянь, забезпечення захисту прав віруючих і релігійних організацій, утвердження толерантності у громадянській свідомості.

Відзначаючи позитивні здобутки у сфері державно-церковних відносин за період незалежності Української держави, водночас важливо виокремити нагальні питання подальшого розвитку вказаного комплексу відносин, вирішення яких сприятиме як їх подальшій гармонізації та утвердженню співпраці між державою і Церквою, так і забезпеченню міжконфесійної, а відтак і суспільної злагоди.

З огляду на важливість питання інституційного забезпечення розвитку державно-конфесійних відносин, надзвичайно актуальним стає питання функціонування державного органу України у справах релігій, існування якого передбачено Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації». Як

відомо, Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1085/2010 від 09.12.2010 р. було ліквідовано Державний комітет України у справах національностей та релігій, функції з реалізації державної політики у сфері релігії покладено на Міністерство культури України, а функції у сфері реєстрації релігійних організацій – на Державну реєстраційну службу України.

Водночас при реформуванні механізму інституційного забезпечення подальшого розвитку державно-церковних відносин видається необхідним враховувати, що існування державного органу у справах релігій передбачено Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» (статті 14, 16, 24, 30). Зокрема, відповідно до ст. 14 зазначеного Закону, реєстрація статутів (положень) релігійних організацій здійснюється державним органом у справах релігій, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями та Урядом Республіки Крим. При цьому вирішення питання щодо реєстрації статутів (положень) релігійних організацій досить часто потребує проведення фахової експертизи, беручи до уваги складну релігійну ситуацію в Україні.

Таким чином, передача Державній реєстраційній службі функцій реєстрації статутів (положень) релігійних організацій не лише суперечить названому Закону України, але, що не менш істотно, може призвести до суттєвого погіршення релігійної ситуації в Україні у зв'язку з наявною небезпекою того, що новостворена служба реєструватиме релігійні організації без врахування їхніх особливостей та можливого впливу на суспільство і релігійне середовище України. Також існує обґрунтоване побоювання щодо можливості реєстрації релігійних спільнот екстремістського напрямку та квазірелігійних бізнес-структур, що матиме серйозні негативні суспільні наслідки.

З іншого боку, у зверненнях Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, до складу якої входить 19 провідних православних, католицьких і протестантських Церков, а також іудейське та мусульманські релігійні об'єднання, що представляють 95 % релігійної мережі України, і яка, відповідно, є найбільш презентативним і авторитетним міжцерковним органом, неодноразово наголошувалося на недоцільності на нинішньому етапі внесення змін до чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», оскільки в результаті таких змін релігійна ситуація в Україні може відчутно погіршитися.

Тому видається недоцільним розпорошення функцій у сфері релігії, зокрема відокремлення функції реєстрації статутів (положень) релігійних організацій від комплексу інших функцій у цій сфері.

Також слід враховувати, що, відповідно до ст. 30 зазначеного Закону України, державний орган України у справах релігій на прохання релігійних організацій сприяє досягненню домовленості з державною владою та надає необхідну допомогу в питаннях, що потребують вирішення з боку державних чинників; сприяє зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань; консультує державні органи щодо застосування законодавства про свободу совісті та релігійні організації; забезпечує

релігієзнавчу експертизу за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів. Ще однією складовою діяльності вказаного органу є сприяння у вирішенні питань, пов'язаних з поверненням релігійним організаціям культових будівель, споруд та іншого майна. Також, відповідно до чинного законодавства, на державний орган у справах релігій покладено погодження при видачі віз священнослужителям-іноземцям, які прибувають до України на запрошення релігійних організацій.

Разом з реалізацією стратегічних завдань забезпечення права громадян на свободу совісті, гармонізації державно-церковних і міжцерковних відносин, державний орган у справах релігій та структурні підрозділи у справах релігій обласних (міських) державних адміністрацій виконують низку інших важливих функцій: вивчають та аналізують тенденції релігійних процесів, розробляють щодо них поточні та довгострокові прогнози, готують пропозиції стосовно формування та реалізації державної політики у відповідних сферах; сприяють діяльності релігійних організацій; надають відповідну організаційно-методичну та консультативну допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування; ведуть облік релігійних організацій тощо.

Послаблення зусиль на кожній з названих ділянок негативно позначиться на динаміці реалізації державної політики у сфері державно-церковних відносин та на забезпеченні міжконфесійного порозуміння. Також можна прогнозувати, що ліквідація державного органу у справах релігій потягне за собою і руйнування системи структурних підрозділів у справах релігій обласних (міських) державних адміністрацій, що (як засвідчує попередня практика) матиме негативний вплив на державно-церковні та міжцерковні відносини, що, своєю чергою, створить загрозу для суспільної стабільності.

Сьогодні в Україні діє понад 35 тис. релігійних організацій 55 конфесій; рівень релігійної активності населення України за багатьма показниками перевищує аналогічні характеристики більшості країн колишнього СРСР та центрально-європейських держав, релігійний чинник відіграє потужну роль у суспільно-політичному та соціокультурному житті України, помітно впливаючи й на міжнародні відносини; водночас ступінь потенційної конфліктності в релігійному середовищі є вищим, ніж у суспільстві загалом, і містить у собі реальну загрозу громадському спокоєві й стабільності у державі. Зазначимо, що серед негативних наслідків попередніх ліквідацій державного органу у справах релігій (у 1995 та 2005 р.) якраз і було суттєве загострення міжконфесійних конфліктів, а також різке зниження динаміки розвитку державно-церковних відносин.

Тому, на думку експертів та представників релігійної спільноти, щоб забезпечити подальший розвиток державно-церковних відносин, потрібно відновити функціонування державного органу у справах релігій у формі, наприклад, Державної служби у справах національностей та релігій як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується через міністра культури України, з покладанням на неї функцій реєстрації статутів (положень) релігійних організацій, відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Одним із важливих кроків у напрямку подальшої гармонізації державно-церковних відносин в Україні могла би стати зустріч Президента України з Всеукраїнською радою Церков і релігійних організацій.

Донедавна зустрічі ВРЦіРО з політичним керівництвом сучасної держави були систематичними і сприяли як вирішенню складних питань державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, так і підвищенню авторитету держави та її керівництва в українському й міжнародному контекстах. Так, упродовж останніх п'яти років зустрічі ВРЦіРО з Президентом України відбувалися у 2005, 2006 та 2009 рр., з Прем'єр-міністром України – у 2008 та 2009 рр.

Видається необхідним зберегти динаміку таких зустрічей, так само як і традиційну в минулому практику проведення урочистих державних заходів за участю вищого політичного керівництва країни та очільників Церков і релігійних організацій, які входять до складу ВРЦіРО, що є важливим для подальшої гармонізації як державно-конфесійних, так і міжконфесійних відносин. У своїх зверненнях до Президента України ВРЦіРО неодноразово пропонувала проведення такої зустрічі. Її доцільність підтримується і членами Громадської гуманітарної ради при Президенті України.

Зустріч Президента України з Всеукраїнською радою Церков і релігійних організацій сприяла б як подальшому зростанню його авторитету в релігійному середовищі України, так і покращенню міжнародного іміджу держави. Під час такої зустрічі Президентом України могла би бути оприлюднена його програма у сфері вдосконалення державно-церковних відносин, що, зокрема, могла би передбачати подання ним до Верховної Ради України проєкту Концепції державно-конфесійних відносин в Україні або його затвердження указом Президента України, подальший розвиток співпраці держави і Церкви в гуманітарній сфері, завершення процесу повернення Церкві колишніх культових споруд.

Так само важливою, на наш погляд, є й активізація діяльності Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України. Зауважимо, що 2010 р. Комісією не проведено жодного засідання, при тому, що, за Положенням про Комісію, її засідання мають відбуватися не рідше ніж один раз на квартал. Безумовно, що така ситуація певною мірою викликана нинішньою відсутністю у складі уряду віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань.

До повноважень Комісії, відповідно до Положення про неї, віднесено розгляд питань, що стосуються забезпечення реалізації прав релігійних організацій; підготовку пропозицій щодо відновлення прав релігійних організацій, порушених внаслідок проведення тоталітарної політики колишнім СРСР, та розроблення механізму подолання негативних наслідків такої політики; підготовку рекомендацій щодо удосконалення механізму повернення релігійним організаціям культових будівель та іншого майна; аналіз пропозицій органів виконавчої влади стосовно вивільнення будівель, які підлягають поверненню релігійним організаціям, і переміщення установ і організацій з таких будівель.

Попри таку масштабність завдань, що покладаються на Комісію, її робота не обмежується ними. Діяльність цієї Комісії мислилась насамперед як майданчик для спільного пошуку представниками державних і релігійних інституцій механізму подальшого розвитку співпраці між державою та Церквою.

Внесені Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2010 р. зміни до Положення про Комісію значно розширили можливості Держкомнацрелігій щодо активізації її роботи, проте ліквідація зазначеного органу, вочевидь, негативно впливатиме і на перспективи діяльності вказаної Комісії.

Одним з пріоритетів державної політики щодо релігії та Церкви на найближче майбутнє має залишатися повернення релігійним організаціям реквізованого в минулому церковного майна. Інтенсивне зростання кількості церковних інституцій істотно випереджає можливості їхнього матеріального та майнового забезпечення. Це породжує напругу в релігійному середовищі, майнові суперечки в деяких населених пунктах, на жаль, призводять до гострого протистояння між релігійними громадами, порушення громадського правопорядку. В цій ситуації держава впродовж усіх останніх двадцяти років докладає значних зусиль щодо повернення Церкві колишніх культових споруд і майна. Процес реституції церковної власності повинен і надалі бути об'єктом державної уваги й контролю.

Потрібно також дати обґрунтований висновок, що має бути повернуто Церкві негайно, що слід повернути в найближчій і більш віддаленій перспективі, а що такому передаванню взагалі не підлягає, склавши і затвердивши відповідні реєстри. Водночас треба визначити режим спільного використання колишнього культового майна, яке неможливо повернути церковній спільноті, як відповідними державними інституціями (музеями, заповідниками тощо), так і релігійними організаціями.

Очевидно, що в силу багатьох причин на сьогодні існують такі культові пам'ятки історії та архітектури, які мають загальноукраїнське значення і не можуть бути передані у користування одній релігійній громаді. Наприклад, Софія Київська. Проте мусимо усвідомлювати, що сакральна пам'ятка повинна нести і духовне навантаження, бо задля цього вона і створювалася. Храм, в якому хоча б раз на рік не звершується Літургія, в певному сенсі втрачає своє сакральне значення. А відтак є необхідним спільний пошук представниками держави і релігійної спільноти такого механізму і режиму використання сакральних пам'яток історії та архітектури, який одночасно і забезпечував би їхнє фізичне зберігання, і сприяв би збереженню їхньої сакральності.

На сьогодні у світі вже накопичений багатий досвід успішного поєднання охорони сакральних пам'яток історії й культури та їх використання саме як культових об'єктів. З метою ознайомлення із цим досвідом у листопаді 2010 р. було проведено Міжнародний семінар «Роль релігійних громад в управлінні об'єктами всесвітньої спадщини», що відбувся у Києво-Печерській лаврі під егідою ЮНЕСКО та патронатом Президента України, а також українсько-французький музейний семінар «Сакральні пам'ятки чи культурна спадщина?», що пройшов у Софії Київській.

Доцільно опрацювати і питання використання компенсаторних механізмів. Йдеться про певну компенсацію з боку держави тим релігійним організаціям, які обґрунтовано претендують на сакральні пам'ятки, що не можуть бути, в силу різних причин, їм повернуті. У таких випадках компенсацією могло би стати виділення відповідним релігійним організаціям земельних ділянок або фінансова допомога держави у будівництві ними нових культових чи інших споруд. Зауважимо, що і в рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи Україні від 24 квітня 2002 р. № 1556 (2002) сказано про необхідність гарантувати релігійним інституціям справедливую компенсацію у разі, якщо повернення їм власності, націоналізованої в минулому, є неможливим.

Очевидно, що повернення колишньої церковної власності додатково ускладнюється ще й проблемою визначення релігійної спільноти, якій має бути передана та чи інша сакральна пам'ятка. Адже на практиці на одну і ту саму пам'ятку часто претендують представники кількох релігійних спільнот, маючи на це певні історичні підстави. І будь-які невважені кроки з боку державних органів можуть у подальшому призвести до виникнення або посилення міжконфесійної напруги.

Проблемою залишається і повернення релігійним організаціям колишньої церковної власності, яка нині перебуває не у державній, а в комунальній власності, оскільки у такому разі вирішення цього питання законодавчо узалежене від доброї волі представників органів місцевого самоврядування й усвідомлення ними того, що колись належне Церкві має бути їй повернуто. На жаль, таку добру волю і таке усвідомлення спостерігаємо не завжди. У цьому контексті особливого значення набуває ухвалення Верховною Радою України проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення)» (реєстр. № 3347 від 10.11.2008 р.) з метою збереження того, що має бути повернуто Церкві, з огляду на наявні випадки відчуження третіми особами такого майна.

Згадані питання активізують потребу в удосконаленні правового механізму повернення (передачі) релігійним організаціям культових споруд. Так, забезпеченню цього важливого процесу повинен сприяти проект Закону України «Про повернення релігійним організаціям колишніх культових споруд», розроблений Держкомнацрелігій ще 2009 р.

Однак у цьому законопроекті йдеться лише про повернення колишніх культових будівель, тоді як і релігійні спільноти, і міжнародні зобов'язання України говорять про реституцію всього колишнього церковного майна, а на практиці вже постає питання щодо повернення релігійним організаціям не тільки культових, але й інших споруд, які належали Церкві. Тому, на наше переконання, необхідна розробка відповідної комплексної державної програми, а ухвалення вказаного Закону і завершення процесу повернення колишніх культових будівель має стати першим етапом реалізації такої програми. Безумовно, що вона потребуватиме і відповідного державного фінансування. Україна не є в цьому унікальною, адже з країн колишнього СРСР Литва і Грузія вже фактично справилися з цим завданням. Унікальність України може полягати хіба що в

обсягах того, що має бути повернуто, та в поліконфесійному розмаїтті нашого суспільства.

На практиці процес повернення релігійним організаціям сакральних пам'яток вимагає узгоджених дій різних державних органів. Безперечно, що саме державний орган у справах релігій міг би стати в певному сенсі посередником між відповідними державними та релігійними інституціями, налагоджуючи діалог між їхніми представниками для пошуку взаємоприйнятних рішень, що вкотре засвідчує необхідність його функціонування на нинішньому етапі.

Досягнення головної мети державної політики в галузі свободи совісті передбачає утвердження засад міжконфесійного порозуміння та національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави. Сучасна стратегія співробітництва держави і Церкви, як цілеспрямований і системний процес, має утверджувати духовну культуру, формувати поле толерантності та взаємоповаги, бути спрямованою на пошук взаємоприйнятних форм і методів вирішення соціальних і релігійних проблем. Досягнення цієї мети можливе лише за умови міжконфесійного порозуміння і злагоди.

Позитивна динаміка розвитку міжконфесійних відносин в Україні великою мірою залежить від діяльності міжконфесійних органів всеукраїнського та місцевого рівнів, співпраці Церков і релігійних організацій у форматі громадських рад при центральних органах виконавчої влади.

Як уже було сказано, провідне місце у площині формування міжконфесійного діалогу та системи державно-церковних відносин у країні посідає Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій. ВРЦіРО активно сприяє пошуку міжконфесійного порозуміння, у діалозі з органами державної влади розглядає питання щодо вдосконалення чинного законодавства у галузі свободи совісті та діяльності релігійних організацій, заходи стосовно захисту та утвердження моральності у суспільстві тощо.

Окрім Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій на національному рівні функціонують і інші міжцерковні органи, які підтримують міжконфесійний діалог. Серед них слід назвати Нараду представників християнських Церков України, Раду євангельських протестантських Церков України та Раду представників духовних управлінь і центрів мусульман України.

Разом із загальноукраїнськими міжконфесійними органами, помітну роль у розвитку державно-конфесійних і міжконфесійних відносин відіграють міжцерковні ради при обласних державних адміністраціях. На виконання доручення Президента України такі ради було створено у 2005 р. в більшості областей України. Проте майже всі вони нині потребують активізації своєї діяльності.

Для поглиблення як державно-конфесійного, так і міжконфесійного діалогу, вироблення конкретних механізмів співпраці між державою та Церквою в різних сферах важливою є діяльність державно-церковних консультативно-дорадчих органів при міністерствах та відомствах у форматі громадських рад.

Так, свою роботу продовжує Громадська рада з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України, до складу

якої, крім фахівців Міносвіти, входять представники різних конфесій, делеговані зацікавленими членами Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій. У центрі уваги Громадської ради – сприяння запровадженню викладання предметів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах різного рівня, опрацювання державного стандарту з богослов'я, урівнення в правах студентів і викладачів духовних навчальних закладів із студентами та викладачами державних і приватних навчальних закладів тощо.

Активно провадить свою діяльність і Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці з Всеукраїнською радою Церков і релігійних організацій. На своїх робочих засіданнях представники конфесій та медичної спільноти розглядають питання пропаганди здорового способу життя, профілактики поширення інфекції ВІЛ/СНІДу, звуження практики абортів, шляхи вдосконалення процесу вакцинації в Україні, обговорюють проекти на зразок «Етичного кодексу лікаря» тощо.

У 2009 р. з метою налагодження тісної співпраці Міністерства оборони з Церквами і релігійними організаціями для задоволення релігійних потреб військовослужбовців та духовного, морально-етичного, військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України створено Раду у справах душпастирської опіки при вказаному міністерстві. Результатом її роботи стало розроблення Концепції душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України.

Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі було підписано Меморандум про співробітництво з Всеукраїнською радою Церков і релігійних організацій, у рамках реалізації якого сформовано спільну Науково-консультативну раду з питань релігії та національностей задля опрацювання проблемних питань, пов'язаних з необхідністю аналізу публікацій та інших матеріалів на предмет розпалювання релігійної чи національної ворожнечі, образи релігійних почуттів віруючих тощо.

Важливо, що діяльність зазначених громадських рад спричиняється до цілком конкретних управлінських рішень у сфері компетенції відповідних міністерств і відомств.

Видається доцільним також створення такої ради при Держкомтелерадіо. Крім того, на науково-практичній конференції, присвяченій співпраці органів внутрішніх справ та релігійних організацій, що у квітні 2010 р. пройшла в Донецькому інституті внутрішніх справ, порушувалось і питання про створення аналогічної ради при Міністерстві внутрішніх справ України. З огляду на останні урядові рішення щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, необхідно зберегти і вже діючі громадські ради з питань співпраці з Церквами і релігійними організаціями при тих міністерствах і відомствах, де вони довели ефективність своєї роботи.

Нагромаджений позитивний досвід у цій сфері потрібно переносити і на місцевий рівень. Передовсім йдеться про проведення тематичних засідань міжцерковних рад при облдержадміністраціях за участю представників відповідних органів державної влади. Як приклад, можемо навести проведення

в низці областей у 2010 р. засідань таких рад за участю фахівців обласних управлінь науки і освіти, на яких розглядалися питання подальшого впровадження викладання у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування. Очевидно, що проведення таких засідань сприятиме налагодженню співпраці між державними органами та релігійною спільнотою на місцях, наповнюватиме міжконфесійний діалог реальним змістом, а відтак сприятиме міжконфесійному порозумінню.

Отже, поступ Української держави, її розвиток як європейської демократичної держави значною мірою залежить і від подальшої розбудови партнерської моделі державно-церковних відносин, і від забезпечення міжцерковної злагоди. Вирішення цих масштабних завдань потребує спільних зусиль державних інституцій різного рівня, представників релігійних спільнот, науковців, громадськості. А насамперед потребує переконаності у важливості поставленої мети та реальних зусиль щодо її досягнення.

SUMMARY

Yuri Reshetnikov

CURRENT DEVELOPMENT OF THE STATE-CHURCH RELATIONS IN UKRAINE

The article provides an overview of the current issues of the State-Church relations development in Ukraine. According to the author, the solving of these issues will exert an influence on the dynamics of further harmonization of these relations and ensure inter-confessional understanding.

Keywords: State-Church relations, All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, inter-confessional relations.

Наталія Мосюкова,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
та українознавства Національної металургійної академії України*

ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, УРСР, НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Проаналізовано релігійне законодавство Російської імперії, УРСР і незалежної України, визначені особливості становища Католицької церкви. З'ясовано, що в незалежній Україні (на відміну від Російської імперії та УРСР) Католицька церква має змогу розвиватися без тиску з боку держави.

Ключові слова: Католицька церква, релігійне законодавство, держава, католики, релігійні організації.